

Історико-психологічні засади етнізації юнаків

Розкрито історико-психологічні засади набуття людиною етнокультурних ознак у процесі етнізації та впродовж етно-психогенезу. Означено питання належності зазначених феноменів аксіологічній системі юнака.

Ключові слова: етнопсихологія, передумови, особистість, етнізація.

Рассматриваются историко-психологические основы приобретения человеком этнокультурных признаков в процессе этнизации и этнопсихогенеза. Очерчены вопросы принадлежности названных феноменов аксиологической системе юношей.

Ключевые слова: этнопсихология, предпосылки, личность, этнизация.

Постановка проблеми. Звернення до психології етнізації людини взагалі, а юнака особливо, назріло вже давно. Йдеться ж про узагальнений вимір етнопсихологічної бази молодій людини, що вступає у самостійне життя, формує суспільне обличчя народу, держави й становить психосемантичну структуру його етнонаціональної компетентності. Не може бути результативності від одного знання та вміння без належного застосування волі, самоусвідомлення самозначущості, своєї потреби, за якими стоять належне суспільне, державне стимулювання. При цьому ми виходимо з того, що компетенція юнака є вінцем усієї попередньої комплексної навчально-виховної роботи з дитиною.

Аналіз останніх досліджень. Означена проблема не знаходить свого належного висвітлення в наукових дослідженнях і певною мірою відображена у працях періоду «національного пробудження». До них передусім слід віднести публікації Аруттюнова С.А. [1], Майкла Коуела [2], Байбурина А.К. [3], Бгажнокова Б.К. [4], Власової В.Б. [5], Кочеткова В.В. [6], Белінської О.П. [7], Стефаненко Т.Г. [7]. Більшість з них присвячені глибинним процесам, пов'язаним з особливостями засвоєння етнічних стандартів у ранньому віці,

стереотипам поведінки, культурі етнічних комунікативних процесів. Лише окремі висвітлюють питання етнічної соціалізації підлітка, міжкультурних комунікацій як органічних чинників етнізації.

Постановка завдання. З'ясування етнічного чинника у складному процесі соціалізації, тобто етнізації, як основи культурної компетентності юнака, є провідною проблемою дослідження. Це передбачає низку підпорядкованих завдань, що стосуються сутності психологічної природи етнокультури, процесу навчання особи розумінню культури, набуття нею етнокультурної компетентності. Передбачається розкриття положення про те, що етнічно компетентною стає та особа, яка вільно орієнтується у світі значень певної культури, розуміє мову цієї культури і вільно творить цією мовою. При тому йдеться про мову не як лінгвосистему, а широку знакову систему, що починається від символізованого простору як ядра традиційної культури.

Висхідним положенням тут може бути теза про те, що руйнування системи символів доквілля руйнує саму людину. Це твердження належить видатному французькому мислителю, психологові Мішелю Фуко. У ситуації занедбання виховної роботи в освітній системі під приводом "деідеологізації" втрачено орієнтири на культурне коріння під зливою сумнівних західних пріоритетів, тому варто нагадати початковий зміст базових термінів. Слово «культура» у масовому вжитку заманіпульоване до невпізнання. Необхідно повернутися до етимологічних первнів (*cultus* лат. – поклоніння, схилення, *підпорядкування* *cultura* – догляд, виховання, освіта, розвиток, шанування, визнання, *самовідтворення, прагнення до самовдосконалення, Абсолюту*). Як бачимо, про легковажно-розважальне не йдеться. Варто звернутися до практики поєднання архаїчного й модерного у передових країнах світу (Японія, Швеція, Англія та ін.), і пересвідчимося у піітетному, священному ставленні до архаїзмів, міфологізмів, які переважно не підлягають осенсуванню й шануються за вищими стандартами належності та доцільності.

Ми детерміновані, тобто є проявом вселенського закону причинно-наслідковості, тому лише дошукування сутності Першопочатку здатне прояснити істинність сучасного. У мікросвіті захована таємниця макросвіту (теза натурфілософів).

У наш секуляризований вік ми залишаємося великою мірою залежні від повір'їв, забобонів, від того, що належить до міфологічної свідомості. Не в змозі дістатися таємниці сутності міфу видатний дослідник цього феномену академік О.Ф.Лосєв метафорично підсумував: міф – це «жива істота», у ньому міститься «Все». «Все» через механізм успадкування (традиціоналізації) об'єктивоване, опредмечене у складній системі звичаїв (*mores* лат. – звичай), звичаєвості, моральності – способі життя і буття (традиційності, поширене рос. «традиціоналізм»). Звичаєвість, обрядовість – біопсихічне ядро культури, паспорт етнічного, репрезентований світові складною системою символів, які органічно єднають людину з Природою. Вона не може бути предметом споживання, "об'єктом застосування волі", оскільки такий людський егоцентризм, часто етноцентризм, раціоналізм і прагматизм, культ матеріального, жорстокість і цинізм, нехтування мораллю (звичаєвістю) призводить до сумних наслідків. На зміну культурі у такій ситуації приходять шустеріани, сердючкомани, поплавськовізм та інші психотехнології.

З огляду на викладене стає питання сутності тих психічних механізмів, що формують зразкове етнопсихотипове, а також забезпечують засвоєння його людиною у всьому процесі навчально-виховної роботи, тобто як відбувається процес етнізації людини, що підтверджує практичний досвід [8, с. 101].

Поглиблене розуміння етнічно типового як базово-нормативної, усталеної психічної моделі, що може існувати лише у межах етнічної заданості, є вінцем філогенетичного розвитку, а розуміння її можливе лише через формотворчу дію традиції як соціально-психологічної закономірності, що забезпечує міжпоколінне успадкування сепарованого життєвого досвіду для забезпечення життєдіяльності людини. Виражаючи взаємозв'язок людини – суб'єкта психічної активності та об'єктивної реальності, у якій вона самореалізується, потреба належності до традиційності виявляє себе у неусвідомлюваних схильностях, звабах, симпатіях, пристрастях, а також в усвідомлених мотивах поведінки. Маючи предметну спрямованість на випробуваний колективний досвід, потреба співпричетності до традиційності та опанування нею як способом буття, стимулює пошук певних способів і шляхів її задоволення. Визначальною особливістю потреби тради-

ційності є її динамічний характер, пошук нових методів, шляхів її досягнення, що інколи створюють парадоксальні ситуації – для досягнення й утримання традиційності вдаватися до використання надмодерних, сучасних здобутків науки й технологій. Прикладом може бути архітектурні проекти сучасних культових споруд.

У процесі психічної діяльності людина підпорядковується вимогам традиційності за належністю, не завжди розуміючи практичну доцільність традиціоналізованого досвіду. В опанованому інформаційному масиві свідомість розрізняє усталену частину, більшою мірою захищену від побіжних хаотичних впливів, побутово-технологічних та інших інноваційних втручань. Це складає основу в системі вартісних орієнтацій особистості. Сюди слід віднести надбання індивідуального родинного побуту, лексико-інтонаційне, емоційно-вжиткове мовлення та різні метамовні комунікації, автостереотипи й індивідуалізовані норми міжетнічних стосунків, значну частину декоративно-вжиткового, побутового начиння тощо. Зародження, функціонування та відмирання традиціоналізованих стереотипів часто супроводжується втратою ними актуально практичного значення і набуттям ознак архаїзмів.

Серед істотних особливостей психології саморозвитку і розвитку, «народження себе» ми спостерігаємо наявність складного інтроспективного процесу, де особистість у процесі самоаналізу своєї діяльності оцінює, переживає, піддає сумніву та утверджує стан досягнення окремих етапів чи життєвих цілей загалом, використані для цього певні знання, методи, формує новий ступінь інтересів, домагань. Одночасно у суб'єкта психологічної дії по відношенню до свого «Я» як об'єкта когнітивно-адаптивних зусиль виникає потреба пошуків нових пізнавально-освоювальних можливостей, окремих їх моделей з паралельною індивідуальною адаптацією, ранжуванням їх за доцільністю, актуальністю, досконалістю тощо. Опрацьовувана в означеному психологічному просторі інформація поділяється на умовно нову (досі невідому конкретній особистості, але традиціоналізовану, тобто схвалену колективним досвідом, яка має, як правило, коротший період адаптації) та абсолютно нову. Ця друга частина сприймається людиною з не меншим інтересом, зате рівень індивідуального

засвоєння, прийняття її значно нижчий. Засвоєний інформаційний пласт озвичається, набуває у свідомості ознак традиціоналізованого і поповнює індивідуальний набуток для здійснення життєвих програм. Такий психологічний досвід є переважаючим у означеному просторі й, тяжіючи до статусу панівного, виконує роль захисної буферної зони між звабливо бомбардуючими інноваціями та перевіреними (традиціоналізованими) надбаннями, не пропускаючи до лона останньої поповнень сумнівної вартості.

Якісно відібраний селекціонований досвід і життєві цінності складають основу, на якій має формуватися психологія поведінки, вчинку учня, система важливих психологічних настанов, рис характеру (впевненість у своїх силах, готовність і здатність долати перепони, формувати складні завдання і розв'язувати їх, вміння екстраполювати опановані зразки поведінки та діяльності на розв'язання нових проблем тощо). Людина як віддзеркалення матриці етнічного середовища об'єктивує свою поведінку під його визначальним впливом у вигляді стереотипізованих стандартів, у такий спосіб обумовлюючи її собливостями етносоціальної організації, соціокультурних механізмів.

Знаково-символічний засіб формування й функціонування стереотипів поведінки має складну структуру, виявляючи себе як акти свідомості, результати певного переживання й розуміння об'єктивної реальності, мисленнєві процеси. Стереотипи поведінки корелюються з архетипічними системами, відтворюючи сферу несвідомого, а також маючи тенденцію до виявлення себе як артефактів культури. Здійснюючи нормативну і типізуючу функцію, стереотипи підтримують існування людини як представника соціуму в часі, здійснюють програму неспадкової передачі досвіду у процесі етнізації. Вони служать засобом етнічної ідентифікації та самоідентифікації людини, концентрують у собі вищі життєві цінності та ідеали. Стереотипізація найвагомішої інформації дозволяє не лише здійснювати відбір, але й зберігати її робочий обсяг за обставин постійного оновлення, компенсуючи ентропійні втрати, а також протидіючи ентропії. У контексті сказаного стереотип поведінки є етнопсихологічним поняттям, що співвідноситься зі звичкою, індивідуалізованим стандартом, а норма оформлюється як звичай – елемент структури суспільної моралі. Суспільна норма

ставить людину в ситуацію протиріччя з індивідуальними уявленнями про нормальне, утверджуючи у такий спосіб суспільно неунормований острівець власних внутрішніх норм. До них належать сповідання цінностей, правил, навичок, що ґрунтуються на позанаукових знаннях і вимагають подолання часто непереборних бар'єрів для їхньої суспільної легалізації та утвердження.

Система стереотипізованої поведінки акумулює у собі найвищі життєві цінності, ідеали, вірування, складаючи основу способу життя і форми буття людини, тому відступитися від усталених поведінкових норм є рівнозначним найвищій зраді, тобто перейденням крайньої межі на грані життя.

Розглядаючи психологічну природу стереотипу поведінки, не можна обійти особливостей започаткування усталеностей поведінки, тобто стереотипізації та впливу її на оточення. Майкл Коул, розглядаючи зв'язок дитини з соціокультурним середовищем, послуговується поняттям «ніша розвитку» дитини у рамках щоденних практик її оточення [2, с. 214]. Під нею розуміється система фізичних і соціальних компонентів, у якій живе дитина, етнокультурні звичаї догляду та уявлення батьків про дітей. Культурні практики є видами діяльності, стосовно яких існує нормативне очікування, повторювані або звичні дії. Всередині культурної практики всі об'єкти є соціальними, оскільки вони соціально встановлені. Хоч дорослі за власною ініціативою і можуть створювати ніші розвитку і своєю владою обмежувати організацію поведінки в них, проте події, що відбуваються в процесі культурно організованих видів діяльності, є сумісними звершеннями. Активними агентами процесу розвитку є і дитина, і її соціокультурне оточення. У цьому контексті звичайна заміна пелюшок розглядається раннім прототипом міжіндивідуальних шаблонів як регулярно повторюваних послідовностей міжіндивідуальних взаємодій, що відбуваються схожим чином у різних випадках. Ці шаблони-стандарти повторюються часто і ритмічно, координують організовані зразки взаємодії між дітьми і дорослими й синхронізують їхні поведінкові та емоційні стани. Викладена модель формування первинного стереотипу може слугувати основою для розуміння психологічного механізму стереотипізації або узвичаєння поведінки, тобто приведення її у стан узгодженості з етнокультурною звичаєвістю доквілля з

майбутнім відтворенням її у власних практиках на новому виткові. Отже, ми підійшли до особливого процесу етнізації дитини й дорослої людини як чинника формування національної самосвідомості. Основною характеристикою етнізації є процес формування і становлення етнічних ознак особистості як соціального індивіда, тобто процес етнічної соціалізації через засвоєння людиною певних якостей, що становлять сутність конкретної етнокультурної моделі, суспільно-історичного досвіду того етносу, до якого належить певна людина.

Етнізація юнака не може розглядатися як процес дії етнічних факторів на конкретну людину, де індивіду відводиться пасивна роль об'єкта впливу [7, с. 73]. Звичайно ж, сама людина, її потенційні можливості освоїти культурний пласт суспільства, її потреби та інтереси, спрямованість її соціальної активності виступають важливими факторами її етнізації, що охоплює все коло явищ, пов'язаних із становленням, розвитком і закріпленням в особистісних структурах якостей, що відображають особливості культури етносу, членом якого є особа.

У навчально-виховному процесі етнізація розгортається як процес набуття особливостей оціночних, моральних суджень, естетичних уявлень, формування «композиції» типових, притаманних етносу навичок, умінь, виробничих прийомів, стилю спілкування й поведінки. Під час етнізації люди певної культури засвоюють однаковий ракурс бачення світу, ідентичний спосіб його категоризації, систематизації, типізації. Це є підґрунтям загальної переконаності в природності й правильності «нашого» способу життя, самоочевидності для загалу багатьох «істин», тотожності засобів інтерпретації природного та соціального світу. Завдяки цьому формуються засади етнічної самосвідомості, відчуття себе як «ми», тобто всі, хто сприймає й розуміє світ, як «я». Навіть не дуже промовисті, на перший погляд, прояви звичаєвого етикету під пильним оком можуть бути змістовним індикатором духовного світу й етнічної належності людини, що є об'єктом самоусвідомлення своєї національної належності, утвердження себе у своїх почуттях, переконаннях. Для дитини засвоєння досвіду суспільства, системи значень певної культури в процесі етнізації постає як пізнання. Цей самий процес, з погляду суспільства, постає передусім як процес навчання особи розумінню культури, набуття нею етнокультурної компетентності. Етнічно компе-

тентною стає та особа, яка вільно орієнтується у світі значень певної культури, розуміє мову цієї культури і вільно творить цією мовою.

Засвоєння людиною норм, еталонів поведінки, поглядів, стереотипів, які характерні для його сім'ї та близького оточення (сусідського, приятельського тощо) складає сутність традиційного механізму етнізації. Це засвоєння здійснюється, як правило, на неусвідомленому рівні за допомогою запам'ятовування, некритичного сприйняття пануючих стереотипів. Ефективність традиційного механізму досить рельєфно проявляється тоді, коли людина знає, "як треба", "що треба", але це її знання суперечить традиціям близького оточення. Ефективність традиційного механізму проявляється в тому, що ті чи інші елементи етнічного досвіду, засвоєні, наприклад, в дитинстві, але в майбутньому блоковані в силу зміни умов життя (наприклад, переїзд з села у велике місто), можуть "виплисти" в поведінці людини при наступній зміні життєвих умов чи на наступних вікових етапах. Родинне середовище, типи емотивних стосунків дитини з батьками, братами та сестрами обумовлюють витворення певних етнічно забарвлених рис характеру майбутньої дорослої людини, що обов'язково виявиться у специфічній поведінці, в оптимістичному чи песимістичному світосприйнятті, в егоїзмі або альтруїзмі, у ставлення до шефів і підлеглих, до авторитетів і влади, до приятелів і жінок, до дружини і дітей тощо.

На рівні несвідомого, сліпо виникають жадання й страхи, пристрасті та бажання нашого дитинства й особистого минулого, і, сплітаючись корінням у потаємних глибинах нашого ества, час від часу шалено прориваються у свідоме життя, інколи навіть ламаючи його всупереч волі й розуму. Те, що є спільного у способі родинного виховання, і формує усі риси національного характеру [12, с. 13-23]. Це спільне не вичерпується конкретними вказівками і порадами дитині. Воно головним чином виявляється у звичаях і нормах даної культури, що їх персоніфікують батьки. Із "інтросекцією" своєрідного родинного стилю життя у глибинне несвідоме дитини входить певна система вартостей, якої вона дотримується все життя.

Пізніші культурні впливи торкаються здебільшого поверхні психіки. З такого погляду національний характер постає

продуктом даної культури, водночас персоніфікуючись носієм її, продовжувачем культурних традицій і норм у наступних поколіннях. Звичайно, у своєму індивідуальному прояві національний характер зумовлюється також конкретним біологічним спадком людини, що визначає певні здібності, її минулим досвідом, а також соціальним становищем. Вихідним положенням тут є розширене уявлення про призначення другої сигнальної системи не як суто психічного субстрату створення вербалізованої знакової системи (мови), а значно ширшого й передуючого мові поняття – сформованих на засадах світовідчуття системи символів у найширшому значенні цього терміна, яке й виявляє себе у складній системі культури, становить її етнопсихологічний ґрунт формування сучасної мови.

Варто уточнити, що йдеться не просто про артефакти культури, чи культурне довкілля, а не менше про саму людину як носія поведінкової моделі – складної системи усталених традиціоналізованих етичних норм, селекціонованих на засадах доцільності у задоволенні життєвих потреб. Сформовані у систему звичаєвості, вони об'єктивують саму мораль (лат. *moralis* – моральний, від *mores* – звичаї), тому є втіленням поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей і становлять основну форму суспільної свідомості. З цього погляду все звичне (тобто освячене звичаєм, піднесене й утверджене у статусі звичаю) для етнічного середовища є моральним, відхилення, нехтування – аморальним. Мова як вершинна складова символічної системи світу, традиційної символіки належить до найвищих життєвих цінностей, відповідно, нехтування нею в етнічному середовищі – аморально. Це положення не стільки розуміється, скільки відчувається людиною, мотивуючи її ставлення до святощів на ґрунті схильностей, зваб, симпатій, неусвідомленої готовності до певної дії, джерела якої часто можуть видаватися навіть химерними. Часто вони виявляються настільки захованими, що здаються безнадійними для пояснення, чи розкодування, однак саме такі чинники здатні визначати життєвий вектор людини, докорінно міняти ціннісні орієнтації, настановлення.

Істотним тут є одна із провідних характеристик звичаєвості – здатність забезпечувати найвищий рівень доцільності застосування зусиль у задоволенні життєвих потреб, а отже, вивільнення потенціалу для самовідтворення, самореалізації у

межах окремо взятого народу. Ця обставина дає підстави віднести традиційність, систему звичаєвості як стрижнів національної ідеї до найвищих життєвих цінностей, що містять у собі досі непізнаний гуртуючий потенціал.

У сучасних українських реаліях спостерігаються дуже небезпечні зворотні процеси ресоціалізації особистості, що передбачають: *різке протиставлення інтересів держави і прав людини; нігілізм у ставленні до закону; зневажливе ставлення до праці; повний зсув моральних орієнтирів; презирливе ставлення до патріотизму; забуття минулого як ознака політ коректності; зміщення естетичних уявлень; романтизація кримінального способу життя; звикання до непристойності та вульгарності; природність неучтва*. Отже, йдеться про формування нової соціально-культурної парадигми, носієм, суб'єктом якої, мабуть, повинен стати представник насамперед молодого покоління. Вочевидь, результати такого психологічного впливу об'єктивовані у наших буденних реаліях.

Висновки. Аналіз порушених проблем етнізації юнака у сучасних умовах засвідчує особливу складність цього питання. Воно зводиться до проблеми опанування у масовій свідомості основ психології етнічного й орієнтування на нього як базовий компонент у формуванні особистості. Особливо це є актуальним у сучасних умовах загострення боротьби за національні інтереси у світі. Симптоми морально-психологічного стану в Україні є очевидними: потужне руйнування традиційної моралі, за стандарт видається те, що насправді є зразком непристойності, інтимному надається статус публічного або й майданного, масова аморальність вищого ешелону влади призвела до руйнування державотворчих процесів, які інколи мають ознаки демонтажу держави. Все це вимагає ґрунтового наукового опрацювання. Викладені тут міркування мали б стати предметом широкого обговорення проблеми етнізації, культурної компетенції юнака на широкому науково-педагогічному загалі з конкретною прив'язкою до місцевих обставин, умов і виробленням практичних рекомендацій.

Список використаних джерел

1. Арутюнов С.А. Этнографическая наука и изучение культурной динамики // Исследования по общей этнографии. – М.: Наука, 1996. – С. 25.

2. Коул Майкл. Культурно-историческая психология. – М., 1997. – С. 214-217.
3. Байбурин А.К. Некоторые вопросы этнографического изучения поведения // Этнические стереотипы поведения. – М.: Наука, 1988. – С. 21.
4. Бгажноков Б.Х. Коммуникативное поведение и культура: к определению предмета этнографии общения // Советская этнография. – 1978. – № 5. – С. 3-17.
5. Власова В.Б. Традиция как социально-философская категория // Философские науки. – 1980. – № 4. – С. 37-43.
6. Кочетков В. В. Психология межкультурных различий. – М.: ПЭР СЭ, 2002. – 416 с.
7. Белинская Е.П., Стефаненко Т.Г. Этническая социализация подростка. – М.: Московский психолого-социальный институт; Изд-во НПО “МОДЭК”, 2000. – 208 с. (серия “Библиотека школьного психолога”).
8. Скульський Р.П. Національне виховання учнів заходами українського народознавства: Посібник для вчителів. – Івано-Франківськ: Ватра: 1995. – 177 с.
9. Павленко В.М., Таглін С.О. Етнопсихологія. – К.: Сфера, 1999. – 408 с.
10. Маноха И.П. Человек и потенциал его бытия. – Киев: Стимул, 1995. – 256 с.
11. Савчин М.В. Духовний потенціал людини. Монографія. Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2001. – 203 с.
12. Селівестрова Н. І. Педагогіка виховання і державотворення // Соціалізація особистості: Збірник наук. праць. – К.: МПУ, 1999. – С. 13-23.
13. Крисаченко В.С. Сутнісні риси українського етносу // Крисаченко В.С., Степико М.Т., Власюк О.С. та ін. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2004. – 648 с.

Explored some psychological aspects of the nature and origins of ethno-national identity, highlighting problems in the various literary sources. Revealed the ethnization's role in shaping of consciousness.

Key words: identity, nation, ethnos, consciousness, culture.

Отримано: 04.06.2009